

УДК 338.242

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2019-4-5>

Горбаченко С.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інновацій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Каражія Е.А.

старший викладач кафедри економіки, права та управління бізнесом
Одеського національного економічного університету

Horbachenko Stanislav

PhD in Economics,
Odessa I.I. Mechnikov National University

Karazhiya Eduard

Odessa National Economic University

СТРУКТУРИЗАЦІЯ МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

STRUCTURATION OF THE MARINE ECONOMIC COMPLEX OF UKRAINE

У статті розглянуто теоретичні питання визначення категорії «морегосподарський комплекс». Проаналізовано основні підходи до структурування морегосподарського комплексу, зокрема галузевий, господарський, ієрархічний, а також визначено їхні переваги та недоліки. Розглянуто окремі елементи з різних структур в контексті створення підґрунтя для стабілізації та розвитку національної економіки. Ідентифіковано основні напрями структурних зрушень в морському господарстві, а саме технологічні, інституційні, відтворювальні та просторові. Запропоновано авторське визначення морегосподарського комплексу в контексті можливостей його гармонійного розвитку. Зроблено пропозицію для більш ефективної реалізації структурних змін щодо розгляду окремих галузей та сфер, що входять до морегосподарського комплексу, як альтернативних, незалежних чи взаємодоповнюючих. Це дасть змогу збалансувати структуру та забезпечити сталий розвиток морегосподарського комплексу.

Ключові слова: морська господарська діяльність, морські галузі, морські ресурси, морегосподарський комплекс, структура, морський транспорт.

В статье рассмотрены теоретические вопросы определения категории «морехозяйственный комплекс». Проанализированы основные подходы к структуризации морехозяйственного комплекса, в частности отраслевой, хозяйственный, иерархический, а также определены их преимущества и недостатки. Рассмотрены отдельные элементы различных структур в контексте создания основы для стабилизации и развития национальной экономики. Идентифицированы основные направления структурных преобразований в морском хозяйстве, а именно технологические, институциональные, воспроизводственные и пространственные. Предложено авторское определение морехозяйственного комплекса в контексте возможностей его гармоничного развития. Сделано предложение для более эффективной реализации структурных изменений касательно рассмотрения отдельных отраслей и сфер, которые входят в морехозяйственный комплекс, как альтернативных, независимых или взаимодополняющих. Это позволит сбалансировать структуру и обеспечить устойчивое развитие морехозяйственного комплекса.

Ключевые слова: морехозяйственная деятельность, морские отрасли, морские ресурсы, морехозяйственный комплекс, структура, морской транспорт.

The article deals with theoretical issues regarding the definition of the category "marine economic complex". It is proposed to define it as a set of enterprises and industries whose activities are in harmony with the use of marine resources within the coastal territories. It is proved that a high level of spatial and functional interaction within the limits of marine economic activity requires systematic research and appropriate categorical apparatus, taking into account modern ideas about maritime policy, geography, economics, and biology. The basic approaches to the structure of the marine economic complex are analyzed, in particular, sectoral, economic, hierarchical, and their advantages and disadvantages are determined. Some elements from different structures are considered in the context of creating a foundation for stabilization and development of the national economy. A complex of external and internal factors is hampering the development of the domestic maritime economic complex. The first include actions of the Russian Federation to destabilize the situation in the Azov-Black Sea region, the mismatch of the current state of the organization of sea transportation to the needs of the national economy, deterioration of indicators of domestic shipbuilding

and ship repair, deterioration of the balance of consumption of basic foodstuffs and the state public and state active policy of hydrocarbon production on the Ukrainian shelf of the Black and Azov Seas. The second is the low level of innovative activity, the limited implementation of research and development work in certain industries, insufficient intra-industry and inter-sector cooperation, aggravation of problems in the social sphere of activity of the enterprises of the marine industry. The main directions of structural changes in the maritime economy are identified: technological, institutional, reproductive and spatial. The author structures the marine economic complex in the context of its harmonious development possibilities. The proposal is made for more effective implementation of structural changes, to consider among themselves the separate industries and areas that are part of the maritime economic complex as alternative, independent or complementary. This will balance the structure and ensure the sustainable development of the maritime complex.

Keywords: *maritime economic activity, maritime industries, marine resources, maritime complex, structure, maritime transport.*

Постановка проблеми. В сучасному світі проблеми розвитку морегосподарської діяльності набувають особливої актуальності, що пов'язане зі структурними трансформаціями на міжнародному рівні, з одного боку, та загальною інтенсифікацією морських галузей, з іншого боку. Територіально морська діяльність охоплює не тільки безпосередньо морське середовище, але й діяльність у прибережних зонах. З функціональної точки зору суб'єкти море господарської діяльності формують морегосподарський комплекс України. Отже, важливим є уточнення питань сутності та структури морегосподарського комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти функціонування морегосподарського комплексу України висвітлювались у наукових працях. Водночас практичні пропозиції щодо розвитку вітчизняного морського господарства, зокрема в контексті структурних змін, викладено в Морській доктрині України, а також у наукових працях. Проте динамічні зміни зовнішнього середовища обумовлюють необхідність постійного уточнення дефініції та структури морегосподарського комплексу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є впорядкування структури морегосподарського комплексу в контексті сучасного інституційного оточення та реалізації морського потенціалу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах кожної держави сформовано національний господарський комплекс, тобто сукупність організацій, установ, закладів та підприємств країни, які об'єднуються не лише спільною територією, але й тісними господарськими зв'язками. Паралельно з цим об'єктивною закономірністю розвитку національної економіки є формування міжгалузевих виробничих комплексів. Головна відмінність морегосподарського комплексу від інших транспортно-господарських комплексів полягає в концентрації виробничих, науково-технічних, організаційних та кадрових ресурсів у досить невеликій кількості приморських територіальних громад, а розвиток морегосподарського комплексу є можливим лише у відповідному зовнішньому середовищі за умови визначення та реалізації економічних, соціальних, геополітичних пріоритетів України.

На початок пострадянського етапу розвитку (1991 р.) Україна досягла досить високого рівня «морської зрілості», яка визначалася потужним та диверсифікованим морегосподарським комплексом [1, с. 15]. Він включав 3 морських пароплавства

(Чорноморське, Азовське, Дунайське), 15 портів, 11 суднобудівних заводів, 7 підприємств суднового машинобудування, 11 підприємств морського приладобудування, 27 окремих науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро, судноремонтні заводи, низку унікальних спеціалізованих морських підприємств [2].

Проте нині статус України як морської держави ґрунтується здебільшого на вигідному географічному розташуванні, історичній морській спрямованості окремих регіонів та інерційному функціонуванні деяких підприємств галузей, що входять до морегосподарського комплексу.

Водночас деяким країнам Східної Європи та Прибалтики, які не мали настільки сприятливих стартових умов (Румунія, Польща, Латвія), вдалося саме за рахунок розвитку морегосподарського комплексу підвищити інвестиційну привабливість, забезпечити створення нових робочих місць, підвищити рівень інноваційності національної економіки, зрештою, забезпечити її конкурентоздатність на міжнародному рівні.

Щодо категоріального апарату, то в Морській доктрині України надається досить лаконічне визначення морегосподарського комплексу як територіального поєднання об'єктів морської індустрії [3]. Воно не розкриває сутність морегосподарського комплексу ні у функціональному, ні в територіальному, ні в галузевому аспектах, проте пов'язує сутність та структуру морегосподарського комплексу з терміном «морська індустрія». Останній також фігурує в Морській доктрині та визначається як сектор економіки, який включає суб'єкти господарювання у сферах торговельного мореплавства, морського транспорту, суднобудування, судноремонту, використання ресурсів моря, які не належать до водних біоресурсів, рибного господарства.

З огляду на поняття морської діяльності та морської господарської діяльності, що викладено в Морській доктрині, К.С. Трунін висловив думку про те, що морегосподарський комплекс України – це сукупність галузей економіки України, які беруть участь у переробці ресурсів Чорного й Азовського морів, Світового океану, та галузей, які забезпечують їхню діяльність [4, с. 122].

З іншого боку, на суспільній складовій та регуляторних функціях морегосподарського комплексу налягали М.В. Волосюк та Л.Ю. Вдовиченко. На їхню думку, морегосподарський комплекс постає як інтегральне явище, оскільки об'єднує державну та регіональну політику, підтримку малого бізнесу, залучен-

ня іноземних та внутрішніх інвестицій, інноваційну політику, науково-технічну, освітню тощо [5, с. 44].

Ми можемо запропонувати власне визначення морегосподарського комплексу як сукупності підприємств та галузей, діяльність яких перебуває у гармонійному взаємозв'язку в процесі використання морських ресурсів у межах приморських територій.

До основних напрямів діяльності морегосподарського комплексу, згідно з класифікацією В.О. Котлубая [6, с. 55], слід віднести:

- господарську діяльність в морському порту;
- транспортну морегосподарську діяльність (щодо здійснення перевезень морським транспортом пасажирів та вантажів);
- суднобудівельну та судноремонтну діяльність;
- рибне господарство (рибну промисловість), що включає функціонування морських рибних портів та морського транспорту рибного господарства;
- супутню будівельну, підрядну та пов'язану з ними діяльність, що спрямована на створення й підтримку в нормальному стані об'єктів портової інфраструктури, а також управління ними.

До означеного переліку слід додати курортно-рекреаційну діяльність, туристичну сферу (принаймні у сфері круїзного та яхтового туризму), видобуток мінеральних ресурсів та деякі інші напрями.

З іншого боку, Т.А. Стовба, характеризуючи структуру морегосподарського комплексу, поділяє його на:

- морські виробничі галузі (морський транспорт, рибна промисловість, морська добувна промисловість (підприємства по добуванню нафти, газу, мінеральних ресурсів тощо), водне господарство, нетрадиційна енергетика);
- берегові виробничі галузі, до складу яких включені суднобудування, машинобудування та приладобудування;
- систему забезпечення безпеки морегосподарської діяльності, що охоплює військово-морські сили, навігаційно-гідрографічні організації, морські аварійно-рятувальні служби, служби МНС у приморських регіонах;
- не виробничу сферу, яка складається з рекреаційно-туристичного господарства приморських районів, природоохоронного комплексу, науково-технічного комплексу, закладів з підготовки персоналу для морських галузей [7, с. 123].

Головним недоліком означеної класифікації є включення до неї військово-морських сил, адже, як вже зазначалося вище, військово-морська діяльність та охорона державного кордону на морі є складовими морської діяльності, але водночас відокремлюються від морегосподарської діяльності, тобто вона є занадто розмитю.

Не є ідеальним також господарський підхід, за якого морегосподарський комплекс складається з підприємств широкого профіля та вузькоспеціалізованих. Їх градацію за розміром можна здійснювати шляхом поділу на великі та невеликі. Основними напрямками, в яких функціонують підприємства в морській галузі, є судноплавство, портове господарство, сервісна діяльність, зокрема агентування, експедирування, сюрвеєрська діяльність, круїнг, брокерські та інші послуги [8, с. 135].

Головним недоліком означеного підходу є поширене отождолення морегосподарського комплексу з морським транспортом та портовим господарством. Таке помилкове ставлення унеможливує подальший гармонійний розвиток окремих галузей морського господарства.

Низка авторів, зокрема О.Е. Ломоносова, А.В. Ломоносов, І.І. Надточий, пропонує використовувати ієрархічний підхід із застосуванням загально визнаної класифікаційної ознаки [9, с. 120]. Отже, всі види морегосподарської діяльності пропонується поділити на три групи відповідно до Національного класифікатора України «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД). Перша містить такі її види, що повністю відповідають окремим групам та класам КВЕД. Друга містить морегосподарську та річкову діяльність. До третьої групи належать види економічної діяльності, в яких морегосподарська діяльність окремо не виділена. Незважаючи на певні переваги цього підходу на практиці, в деяких сегментах досить складно виокремити саме морегосподарську складову.

Щодо ресурсної функції, згідно з підходом, який запропонувала С.Б. Савельєва, морські галузі можна поділити на такі групи:

- видобування морських ресурсів або пряме використання морських ресурсів (видобуток природних ресурсів на шельфі морів, рибальство, отримання з води певних хімічних елементів тощо);
- користування морськими ресурсами або непряме використання (рекреація, морський транспорт, військово-морський флот, портове господарство, суднобудування, гідротехнічне та прибережне будівництво, науково-дослідна діяльність тощо);
- охорона морських ресурсів або навколишнього морського середовища [10, с. 665].

Проте в означеній класифікації як морегосподарська розглядаються науково-дослідна діяльність та охорона навколишнього морського середовища, хоча означені види морської діяльності більшість фахівців до такої не відносять. Паралельно з цим доцільно було б додати групу допоміжних та обслуговуючих галузей.

Щодо функціональної структури морегосподарський комплекс можна поділити на дві підсистеми, такі як «морська» економіка, що безпосередньо пов'язана з морською діяльністю, включаючи її морські та прибережні види (морський транспорт, рибальство, добуток морських мінеральних ресурсів, морські круїзи та суднобудування), та «прибережна» економіка, яка пов'язана з розвитком приморських територій, що забезпечують доступ до отримання вигід від морської діяльності [11, с. 19].

На нашу думку, до складу морегосподарського комплексу України потрібно включати морський вантажний та пасажирський транспорт, портове господарство, суднобудівну та судноремонтну промисловість, морську енергетику та видобуток ресурсів на шельфі, рибну промисловість, морський туризм та рекреацію, а також деякі допоміжні галузі.

Гармонійне використання можливостей означених структурних елементів є необхідним підґрунтям для стабілізації та розвитку національної економіки, адже стихійне формування вітчизняного морегоспо-

дарського комплексу протягом тривалого часу привело до виникнення суттєвих диспропорцій у морегосподарській діяльності. Протягом тривалого часу головна увага приділялась портовій діяльності, що багато в чому пов'язане з експортуванням масових сировинних вантажів. Натомість розвиток флоту, суднобудування, судноремонт відійшли на другий план [12, с. 26].

Задля досягнення більш збалансованого розвитку серед основних напрямів структурних зрушень в морському господарстві треба відзначити такі.

1) Технологічні, що передбачають модернізацію технічних засобів, появу принципово нових класів, які згодом стають основою нового господарського укладу. Найбільші технологічні зрушення останніми роками відбуваються в морській геології, суднобудуванні та сегменті контейнерних перевезень.

2) Інституційні, об'єктами яких є локальні системи економічних інституцій та інститутів, а також галузева та адміністративна структура. В Україні створено правові умови для модернізації системи управління морською галуззю.

3) Відтворювальні, що пов'язані зі зміною пропозицій секторів, сфер та сегментів національної економіки. Насамперед йдеться про зміну співвідношення державної та приватної власності внаслідок можливих процесів роздержавлення в портовому сегменті.

4) Просторові, які детермінують визначення та зміщення меж територіально-виробничих комплексів, регіонів та економічних зон. Нині найбільш перспективним варіантом є створення морських кластерів.

Щодо ефективної реалізації структурних змін, на нашу думку, окремі галузі та сфери, що входять до морегосподарського комплексу, доцільно розглядати як альтернативні, незалежні чи взаємодоповнюючі.

Альтернативні галузі не можуть ефективно співіснувати на обмеженій території. Отже, у світі є приклади, коли порти виносили за межі міста на користь туристичних об'єктів.

Незалежні галузі можуть розвиватися та ефективно функціонувати одночасно, не впливаючи одна на одну. Зокрема, може йтися про рибне господарство та морські транспортні перевезення.

Взаємодоповнюючі галузі та сфери можуть бути складовими одного загального процесу. Зокрема, порти, судноремонт та морський транспорт забезпечують процес морських вантажних перевезень. Поєднання взаємодоповнюючих галузей на окремих приморських територіях може забезпечити ефект синергії, тому в перспективі елементи таких галузей можуть об'єднуватися в окремі хаби чи кластери.

Нині розвитку вітчизняного морегосподарського комплексу заважає низка зовнішніх та внутрішніх чинників. До зовнішніх чинників, згідно з Морською доктриною, слід віднести:

– дії Російської Федерації щодо дестабілізації ситуації в Азово-Чорноморському регіоні із застосуванням інформаційного, політичного, економічного та військового втручання;

– невідповідність поточного стану організації морських перевезень потребам національної економіки, а також послаблення конкурентних позицій

морських портів України на міжнародному та регіональному ринках портових послуг;

– відсутність належного законодавчого та організаційного підґрунтя для ефективного використання внутрішніх водних шляхів;

– погіршення показників вітчизняного суднобудування та судноремонту;

– погіршення балансу споживання основних продуктів харчування населенням держави як результат занепаду у сфері рибного господарства;

– відсутність активної політики видобутку вуглеводнів на українській частині шельфу Чорного та Азовського морів;

– небезпечний стан Чорного та Азовського морів і морського узбережжя внаслідок техногенного впливу й протиправних дій порушників міжнародного екологічного законодавства, втрату біологічного та ландшафтного різноманіття в акваторіях Азовського та Чорного морів [3].

Серед негативних внутрішніх чинників функціонування морегосподарського комплексу слід виокремити низький рівень інноваційної діяльності, обмеженість здійснення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт в окремих галузях, недостатню внутрішньогалузеву та міжгалузеву кооперацію, посилення проблем у соціальній сфері діяльності підприємств морської індустрії.

Висновки. Високий рівень просторової та функціональної взаємодії в межах морегосподарської діяльності потребує системних досліджень та відповідного категоріального апарату з урахуванням сучасних уявлень щодо морської політики, географії, економіки, біології тощо. В процесі вивчення, освоєння та використання ресурсів і просторів діяльності підприємств морегосподарського комплексу пов'язана з впливом низки політичних, економічних, технологічних, соціальних, екологічних та інших чинників. Вони можуть як сприяти морській діяльності, так й ускладнювати її. З огляду на це в подальшому структура морегосподарського комплексу продовжуватиме змінюватись.

Бібліографічний список:

1. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Котлубай М.И. Организационно-экономические аспекты формирования морехозяйственного комплекса Украины. Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 2001. 94 с.
2. Осипов В.М., Єрмакова О.А. Перспективи створення морегосподарського кластера в Україні. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_09_3_111_uk.pdf (дата звернення: 19.08.2019).
3. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> (дата звернення: 21.07.2019).
4. Трунін К.С. Структурування морегосподарського комплексу України. *Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування*. 2014. № 1. С. 120–125.
5. Волосюк М.В., Вдовиченко Л.Ю. Морегосподарський комплекс: проблеми розвитку та регулювання : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 152 с.
6. Котлубай В.О. та ін. Державна підтримка розвитку морегосподарського комплексу України (організаційні та правові аспекти) : монографія / за ред. О.М. Кібік, О.П. Подцерковного. Херсон : ФОП Грінв Д.С., 2014. 442 с.

7. Стовба Т.А. Маркетинг та менеджмент підприємств морегосподарського комплексу. Херсон : ХДМІ, 2012. 255 с.
8. Озаринська В.В. Пріоритети розвитку морегосподарського комплексу України в умовах глобалізації : аналітична доповідь. Одеса : Фенікс, 2013. С. 134–136.
9. Ломоносова О.Е., Ломоносов А.В., Надточий І.І. Сутність морегосподарської діяльності та класифікація її видів. *Економічний простір*. 2015. № 93. С. 117–130.
10. Савельєва С.Б. Методологія організації регіонального морехозьяйственного комплексу : дисс. ... докт. экон. наук : спец. 08.00.05. Мурманск, 2006. 298 с.
11. Волосюк М.В., Вдовиченко Л.Ю. Функціональна структура морегосподарського комплексу України. *Бізнес-Інформ*. 2016. № 2. С. 14–20.
12. Макогон Ю.В., Гаркуша Г.Г. Украина – держава морская : монографія. Донецк : ДонНУ, 2010. 393 с.

References:

1. Burkinskiy B.V., Stepanov V.N., Kotlubay M.I. (2001) Organizatsionno-ekonomicheskie aspekty formirovaniya morekhozyaystvennogo kompleksa [Organizational and economic aspects of the formation of the marine economic complex]. 94 p. [in Russian].
2. Osipov V.M., Ermakova O.A. Perspektivy stvorenniya moreghospodarskogo klastera v Ukraini [The prospect of creating a maritime economic cluster in Ukraine] http://eip.org.ua/docs/EP_09_3_111_uk.pdf [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Morskoi doktryny Ukrainy na period do 2035 r. : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 zhovtnia 2009 r. № 1307. [On Approval of the Marine Doctrine of Ukraine for the period up to 2035 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 7, 2009]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Trunin K.S. (2014) Strukturuvannja moreghospodarskogo kompleksu Ukrainy. [Structuring of the sea economy in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh pracj Nacionalnogo universytetu korablebuduvannja*, no. 1, pp. 120–125 [in Ukrainian].
5. Volosuk M.V., Vdovichenko L.U. (2018) Moreghospodarskyj kompleks: problemy rozvytku ta rehuljuvannja : monohrafija [Marine Management Complex: Development and Regulation Issues]. 152 p. [in Ukrainian].
6. Kotlubay V.O. (2014) Derzhavna pidtrymka rozvytku moreghospodarskogo kompleksu Ukrainy (organizational and legal aspects) : monograph. 442 p. [in Ukrainian].
7. Stovba T.A. (2012) Marketyngh ta menedzhment pidpryemstv moreghospodarskogo kompleksu [Marketing and management of enterprises of the maritime complex]. 255p. [in Ukrainian].
8. Ozarinska V.V. (2013) Priorytety rozvytku moreghospodarskogo kompleksu Ukrainy v umovakh globalizacii: analitychna dopovidj. [Development priorities of Ukraine's maritime economic complex in the conditions of globalization: analytical reports], pp. 134–136 [in Ukrainian].
9. Lomonosova O.E., Lomonosov A.A., Nadtochii I.I. (2015) Sutnistj moreghospodarskoji dijalnosti ta klasyfikacija jiji vydiv [The essence of marine economic activity and classification of its types]. *Ekonomichnyj prostir*, no. 93, pp. 117–130 [in Ukrainian].
10. Savelieva S.B. (2006) Metodologiya organizatsii regional'nogo morekhozyaystvennogo kompleksa : diss. ... dokt. ekon. nauk : 08.00.05. [Methodology for the organization of a regional maritime economic complex]. 298 p. [in Russian].
11. Volosuk M.V., Vdovichenko L.U. (2016) Funkcionaljna struktura moreghospodarskogo kompleksu Ukrainy [Functional structure of the sea-economy complex of Ukraine]. *Biznes-Inform*. No. 2, pp. 14–20 [in Ukrainian].
12. Makogon U.V., Garkusha G.G. (2010) Ukrayna – derzhava morskaja : monohrafyja [Ukraine – the State of the Sea : a monograph]. 393 p. [in Russian].